

INSTRUMENTE DE LUCRU

Un ghid util pentru cercetări în arhivele din Turcia

MIHAIL GUBOGLU

Atilâ Çetin, unul dintre arhiviștii turci de vază s-a impus prin lucrări valoroase din domeniul arhivisticii¹.

Așa cum se arată în *Cuvîntul înainte* al ghidului pe care îl prezentăm*, Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri, evaluată la peste 100 milioane de documente, este importantă pentru cunoașterea istoriei a peste 20 de state și popoare care au fost sub dominația Imperiului otoman sau au avut strînse relații cu acesta în decursul veacurilor.

În *Partea introductivă* cititorului i se face, mai întii, o scurtă istorie a Arhivei Președinției Consiliului de Miniștri, apoi se precizează metoda și criteriile de clasificare, precum și considerațiile privind conținutul și importanța materialului arhivistic păstrat în această arhivă.

În structura lucrării primul capitol este consacrat clasificărilor, cataloagelor și particularităților lor. Sînt de reținut fondurile (*tasnif*): I. *Ali Emiri*, cuprinzînd 180 700 documente din perioada sultanilor Osman I (1299—1325) — Abdul Megid (1839—1861), incluzînd însă și două acte anterioare domniei emirului Osman Gazi (sec. XIII); II. *Ibnülemîn*, conținînd 23 categorii de acte (juridice, militare, economice, palatine etc.); III. *Cevdet*, avînd 17 categorii care însumează 225 000 documente, prezentate de un *Catalog* în 34 de volume (dactilografiate); IV. *Fekete*, constituit pe baza sistemului provenienței fondurilor, cuprinzînd actele sublimiei Porți (*Bâb-i Asâfi*), ale instituțiilor financiare (*Bâb-i defteri*) și diverse. Are un catalog pentru 4642 documente din perioada 1316—1613, în care sînt menționate cca 300 de documente referitoare la țările române, din care cea mai mare parte a fost microfilmată de delegații DGAS; V. *Hatt-i Hümayum* (Rezoluții imperiale) avînd cca 100 000 documente din perioada 1717—1839, dintre care cîteva mii privesc istoria țărilor române; VI. *Iradele imperiale*, cuprinzînd diverse documente, dintre anii 1839—1916, clasificate tematic și cronologic. În acest fond există un număr important de documente referitoare la problema neutralității Mării Negre, la situația Valahiei și între anii 1837—1848, anul revoluționar 1848 în Țara Românească fiind reflectat în 82 de documente; VII. Fondul *Kâmil Kepeci*, cuprinde acte și diverse condici (*defter*) din cancelariile instituțiilor financiare din sec. XV—XIX și dispune de un catalog scris în caractere latine; VIII. Fondul *Condiciilor transferate de la fisc*, include circa 26 000 registre fiscale date între 1443 și 1923; IX. Arhiva *Yıldız*, conține 15 845 condici și 626 700 documente referitoare la domnia sultanului Abdul-Hamid al II-lea (1876—1909); X. *Vakfiye* (acte de constituire a fundațiilor pioase) cuprinde 51 de condici și documente diverse; XI. *Acte provenite de la instituții financiare* (229 documente); XII. *Firmane ornate în culori*, 663 piese arhivistice din perioada 1562—1858; XIII. *Colecția de hârți* (523 piese); XIV. *Condicile și documentele proprietăților naționale* (36 categorii); XV. *Condicele generale ale sigiliilor* (în număr de 215); XVI. *Registrelle de solde*.

* Atilâ Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavusu (Călduza Arhivei Președinției Consiliului de Miniștri)*, Edit. Enderun Kitabevi-Doğus Matbaası, Istanbul, 1979, XVI + 171 p.

¹ Idem, *Arşiv notları (Note arhivistice)*, Başbakanlık Basımevi Ankara, 1976; Idem, *Arşiv belgelerinin restorasyonu (Restaurarea documentelor de arhivă)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1977; Idem, *Başbakanlık Arşivinde uygulanan tasnif sistemi ve kullanılan kotlar (Sistemul clasificării și codurilor adoptate în Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri)*, în „Tarih Dergisi“, XXXI, Istanbul, 1978, p. 235—268; Idem, *Arşiv terimleri ve deyimleri (Termeni și expresii arhivistice)*, în „Vakıflar Dergisi“, XII, Ankara, 1978, p. 351—394; Idem, *Yıldız Arşivine dair (Arhiva palatului imperial Yıldız)* în „Tarih Dergisi“, XXXII, Istanbul, 1979, p. 563—586.

În capitolul al II-lea sînt prezentate categoriile de condici (defter) puse la dispoziția cercetării. Din prima categorie, aparținînd Divanului imperial, cele mai interesante sînt „Condiciile afacerilor importante” cuprinzînd 263 registre din anii 1553—1905. În această colecție au fost depistate și microfiliate peste 9 000 de documente privind Țările Române.

Din aceeași categorie de registre mai amintim : condiciile scrisorilor imperiale (*nâme-i humayun*) ; copiile tratatelor (*ahidnâme*) ; condiciile juridice militare ; condiciile adunărilor tanzimatului (perioada 1854—1914) ; condici de jalbe și ale suitei militare ; condiciile de surghiunuri și penalizări ; condiciile de zaherea, corporații-bresle (esnaf) și contabilitate cuprinzînd și firmele ale divanului imperial ; condiciile de privilegii (*imtiyaz defterleri*), în număr de 5 ; condiciile necesare, 35 la număr ; condiciile deținuților în cetăți ; condiciile de porunci (*Ahkâm defterleri*), în care sînt multe date referitoare la Țările Române în sec. XVII—XVIII ; condiciile Oceaovului (Ozi) și Silistrei, în număr de 49, de care sub raport administrativ depindeau Dobrogea, cetatea Brăila și sudul Moldovei. Alte condici din aceste categorii se referă la problemele bisericești, consulare, de salarizare etc.

Pentru istoria Țărilor Române de o deosebită importanță sînt și cele șase condici pentru afacerile statelor străine, din care ne privesc integral : *Romanya* — Valahia (*Eflâk*) sub cota 77:1 din anii 1729 (recte 1725) — 1760 ; Moldova (*Atik Boğdan*) — 78/2, din 1729—1759 ; porunci pentru Moldova (*Boğdan ahkâm*) — 79/3, din 1759—1769 ; *Romanya* — *Ahkâm* — 80/4 și 81/5 din 1774—1867 ; *Romanya berat* (brevete) — 82/6 din 1818—1916. Aceste condici referitoare la istoria Țărilor Române au fost microfiliate integral sau parțial. Nu pot fi trecute cu vederea nici cele zece condici cu tratate și îndeosebi cu dispoziții-porunci privind Rusia, din 1701—1703, precum și cele două condici cu brevete, probleme consulare din 1869—1911 privind Bulgaria. Aceste condici, precum și altele din bogata serie „străine” trebuie cercetate și depistate, întrucît privesc istoria românilor, pentru a fi microfiliate. Trebuie amintită, de asemenea, seria „condicilor pentru depozitele arhivelor” (*Mahzen defterleri*) care nu sînt date încă la sala de studii.

Din seria „Condici diverse” ne interesează condica nr. 55 din anii 1818—1825, cuprinzînd porunci adresate negustorilor autorizați de a cumpăra din Valahia, unt, seu, miere și alte produse românești pentru capanul împărătesc din Istanbul. Este de semnalat, de asemenea, și „Regulamentul treburilor interne al companiei portului Constanța” din 1859 pentru calea ferată de la Marea Neagră la Dunăre etc.

A doua categorie, „Condiciile sublimei Porți sau ale marelui vizir” cuprinde condici pentru porunci și înștiințări din anii 1811—1912, condici pentru înregistrarea iradelor, condici de identitate, în număr de 1561, dintre care unele se referă la Rumelia și la administrația și jurisdicția regiunilor dunărene (Dobrogea, Moldo-Valahia).

Importante, sub raport economico-social și în special demografic, sînt și condiciile provenite de la instituțiile financiare centrale : *Bâb-i defteri* și *Defterhâne*. Cele mai interesante sînt condiciile tapiurilor, cadastrului, conscripției și recensământului întrucît privesc probleme economico-financiare, demografice, acordări de feude, produse ale solului și subsolului etc. După descrierea și caracterizarea lor se dă o listă bogată de toponime, în ordine alfabetică, cu numerele condicilor respective. În această listă figurează și Akkerman (Cetatea Albă), Bender (Tighina), Bihor, Cenad, Hîrșova, Hotin, Kara-Su, Lipa (Lipova), Solnak (Solnok), Temeșvar (Timișoara) etc.

Capitolul al III-lea este consacrat documentelor — foi volante accesibile cercetării, din care menționăm documentele provenite de la divanul imperial ; documentele Sublimei Porți și documentele instituției financiare (*Bab-i defterkiye*) — cca. 7—8 milioane de acte aflate în curs de clasificare și inventariere.

Capitolul al IV-lea prezintă alte materiale de arhivă inaccesibile cercetării : I. Arhiva fostului consiliu imperial (*Mûlga...*) cuprinzînd documente din anii 1867—1907 ; II. Actele Siguranței (*Emniyet*) ; III. Procesele-verbale ale Parlamentului ; IV. Seria condicilor din provincii (*Eyâlet*) ; V. Colecții de ziare și reviste ; VI. Colecții de microfildate pentru documente originale și unele categorii de condici mai importante ; VII. Colecția de sigilii, peceti, parafe.

În capitolul al V-lea se tratează despre continuarea muncii de clasificare în Arhiva Președinției Cosiliului de Miniștri iar în capitolul al VI-lea se descrie, pe rînd, situația altor arhive și instituții păstrătoare de materiale arhivistice bogate din Turcia. Este vorba de arhive independente, de sine stătătoare, în frunte cu Arhiva Muzeului Topkapı Sarayı, fost palat imperial (1472—1953), cuprinzînd citeva sute de mii de documente, și cca 15 000 condici în limbile otomană-turcă, arabă, persană, greco-latină, slavă, ebraică, polonă, etc.

Sub raport cronologic cel mai vechi document din această arhivă datează din 1348, iar cel mai nou este proclamația lui Mustafa Kemal Atatürk pentru desființarea sultanatului și numirea lui Abdül-Mecid ca ultim calif (1922).

Având citeva mii de documente referitoare la istoria țărilor române, Arhiva Topkapı este în curs de prelucrare, operațiunile de inventariere și catalogare fiind în faza de încheiere.

În cadrul aceleiași capitol, urmează o prezentare generală a Arhivei Direcției generale a fundațiilor pioase (*Vakıflar arşivi...*) constînd din 2 150 de condici și 26 798 de acte pentru vacuf, scrise în limbile turcă-otomană și arabă. Avînd în vedere că această instituție a existat și în regiunile românești, începînd din sec. XV—XVI (Dobrogea, Bugeac, Banat etc.), credem că și această arhivă are materiale care ne interesează.

După o succintă descriere și caracterizare a Registrelor tribunalelor șeriatalui se indică muzeele din diverse centre din Anatolia și numărul de registre pe care le posedă. În legătură cu aceasta ne permitem o rectificare și anume că Muzeul arheologic din Bursa are 1031 registre — pentru perioada 1455—1935 — de acest gen și nu 827 cum se indică.

Aici există și documente răslețe privind istoria Țărilor Române.

Un paragraf special se acordă prezentării Arhivei registrelor șeriatalui avînd trei secții principale: 1. Arhiva registrelor șeriatalui din Istanbul și cartierele sale, păstrată lingă geamia Suleymanıye, cuprinzînd actele unui număr de 27 de tribunale ale șeriatalui. Numărul total al acestor registre este de 9 866, cu anii extremi: 1483 și 1923. Nu este exclus ca arhiva unor tribunale privind Rumelia și Istanbul să aibă știri interesante pentru istoria românilor; 2. Arhiva fostului muftiat (*Meşihât*), cu diverse secții, în total 377 de condici din anii 1545—1895; 3. Arhiva bibliotecii fostului *şeihât*. Aici se prezintă arhiva fostului inspectorat al învățămîntului, cuprinzînd cca. 1 000 condici și 100 000 documente.

Un interes mai mare pentru noi prezintă Arhiva Direcției generale a tapiurilor și cadastrului *Kuyud-i Kadime* din Ankara, conținînd cca. 250 condici (*tapu-tahrir*) pentru recensămînt, altele condici pentru armurieri, fundații pioase (*vakif*), diverse documente (firmante etc.) și monumente juridice (*kannunnâme*) etc.

Unele condici privesc regimul economic din Dobrogea medievală (sec. XV—XVII). Nu se poate trece cu vederea nici Arhiva marinei, conservată la Muzeul maritim din Istanbul, care are documente cu date extreme 1717—1922, fiind clasificate în 24 de secțiuni arhivistice cu descrieri succinte.

O arhivă mai nouă, dar destul de bogată, majoritatea în limba franceză, o constituie Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, care cuprinde un număr considerabil de acte diplomatice, consulare etc. privitoare și la istoria României, din care o bună parte a fost deja microfilmată și se află la DGAS.

Alte arhive care merită să fie reținute sînt: Arhiva fostului inspectorat financiar (cca. 20 000 de condici și 100 000 documente). Arhiva departamentului pentru istoria războiului, pendinte de Marele Stat Major turc, Arhiva fostului inspectorat sanitar, Arhiva fostului inspectorat pentru război și arsenalul artileriei, Arhiva orașului Istanbul.

Sînt înfățișate, apoi, materialele arhivistice păstrate la instituții social-culturale (biblioteci, muzei etc.), precum și de la persoane particulare deținătoare de asemenea documente.

Cu ocazia deplasărilor noastre în Turcia, începînd din 1966, fie ca delegat al DGAS, fie ca invitat la diverse congrese internaționale, am reușit să depistăm nu numai documente-cronici, ci și un mare număr de izvoare narative turcești (cronici, opere geografice, descrieri de călătorii, rapoarte ale ambasadelor etc.) — peste 100 de manuscrise — privind integral sau parțial Țările Române.

Ultimele capitol al lucrării pe care o prezentăm redă unele indicații practice, utile pentru cercetările în această arhivă. Se știe că nu numai turcii, ci și străinii pot face cercetări în această arhivă imensă, dar numai pe baza unor aprobări speciale care nu se obțin ușor.

Concluziile autorului, sintetizate în 14 puncte — cu unele sugestii și puncte noi de vedere, sînt cit se poate de interesante, atît în ceea ce privește soarta tezaurului arhivistic din Turcia, interesînd istoria multor țări, cit și pentru progresul arhivisticii turcești.

Dacă ne gîndim la faptul că din cele peste 100 de milioane de documente care fac parte din această arhivă au fost clasificate, indexate, inventariate, catalogate abia 10 milioane, din care la dispoziția cercetătorilor s-au pus numai 20% sau 50% se vede cită străduință se impune pentru viitor.

În ceea ce ne privește, afară de materialele documentare microfilmate între anii 1966—1982 ne propunem continuarea muncii de depistare în arhivele turcești, precum și întocmirea unui indice cronologic-toponomastic.